

ELEKTRONICKÉ PUBLIKOVÁNÍ A JEHO VLIV NA AKVIZIČNÍ ČINNOST KNIHOVEN

Daniela Tkačiková, Ústřední knihovna Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava

Úvod

Rozvoj Internetu a služby World Wide Web v posledních 5 – 6 letech je doprovázen významnými změnami ve způsobu zpřístupňování a využívání informací. Objevují se nové modely pro šíření, sdílení, propojování i marketing informačních zdrojů. Tyto změny ovlivňují nejen vydavatelskou sféru a přístup koncových uživatelů k dokumentům, ale dotýkají se v mnoha směrech velmi výrazně i dosavadního postavení knihoven v oblasti zpřístupňování a uchovávání informací.

Změny způsobené vlivy moderních informačních technologií zasahují v současnosti nejvíce oblast publikování odborných periodik. Ta jsou sice stále vydávána i v tradičních papírových verzích, ale naprostá většina významných nakladatelů již zpřístupňuje i online verze svých časopiseckých titulů, případně publikuje některé nově vzniklé tituly jen elektronicky v prostředí Internetu.

Základní problémy spojené s elektronickým publikováním

S rozvojem elektronického publikování je spojeno množství problémů a doposud nedoručených otázek, ale také očekávání knihovníků, že tento způsob publikování vyřeší alespoň částečně tzv. seriálovou krizi a zároveň usnadní a urychlí přístup k informacím v celosvětovém měřítku. Pomineme-li otázku archivování a trvalé dostupnosti elektronických informačních zdrojů (patřící k hlavním problémům, jež se v nové podobě vynořily s elektronickým publikováním), je třeba si uvědomit, že pracovníci knihoven při rozhodování o předplatném periodik pro další rok – zda „papír nebo bity“, nestojí pouze před touto volbou. Nejde totiž ani zdaleka „jen“ o problematiku akvizice, ale je mnohem více zapotřebí (oproti doplňování tradičních zdrojů) zvažovat také uživatelská hlediska. Uživatelé totiž stále dávají přednost tradičním papírovým verzím a na využívání elektronických periodik nejsou dostatečně připraveni, dokonce ani v akademické sféře.

Rovněž očekávání, že elektronické informace budou levnější než ty tradiční papírové, se nesplnilo. Rozhodně ne v této přechodové fázi, kdy je navíc

nezbytné vkládat finanční prostředky do technologického vybavení a financovat obě formy periodik, a to na obou stranách – ve vydavatelské i uživatelské sféře.

Přechod od tradičního publikování k elektronické formě tedy přináší knihovnám další finanční výdaje i nové úkoly, které je nutné vyřešit. Především je však zapotřebí, aby se na práci s novými zdroji připravili samotní pracovníci knihoven. Jejich tradiční znalosti musí být doplněny dovednostmi, bez nichž není možné pracovat s moderními technologiemi. Zároveň by knihovníci měli být schopni tyto nové znalosti předávat uživatelům. Dále je zapotřebí vybavit knihovny technickým a programovým vybavením a nalézt technologické prostředky k tomu, jak co nevhodněji integrovat elektronické informační zdroje mezi další služby knihoven (tradiční i elektronické) způsobem, který usnadní orientaci a přístup k informacím uživatelům těchto služeb.

Elektronické publikování a změny v komunikaci odborných informací

Elektronické síťové prostředí nabízí možnost dramaticky změnit vydávání (ale také šíření a využívání) vědeckých periodik. To má již sice za sebou 300letou historii, ale současná praxe vydávání a šíření tradičních papírových časopisů je de facto až výsledkem vývoje po 2. světové válce. Do značné míry je tato činnost ovlivněna i tím, že se v tomto období naprostá většina předplatného přesunula od individuálních předplatitelů na instituce, především na knihovny (zhruba 80%). Vydavateli periodik jsou dnes hlavně komerční nakladatelé, vědecké společnosti a univerzity. Součástí komunikace vědeckých informací se postupně staly také agentury zajišťující předplatné periodik a služby poskytující sekundární informace o publikovaných informačních zdrojích.

Všichni účastníci procesu vědecké komunikace, samozřejmě včetně autorů a čtenářů, začali ve svých činnostech využívat výpočetní techniku. Objevily se tak nové možnosti pro publikování (elektronické verze tištěných periodik nebo elektronická periodika bez tištěné alternativy) i v oblasti využívání časopisů („electronic document delivery services“). Naprostá většina nejnovějších aktivit využívá pro komunikaci síť Internet a její technologické možnosti.

Všechny tyto změny doprovázející publikační činnost v oblasti komunikace vědeckých informací se projevují i v tom, jakým způsobem knihovny rozdělují své finanční prostředky na nákup informačních zdrojů tak, aby uspokojily maximum informačních potřeb svých uživatelů. Značná část finančních prostředků je dnes knihovnami vynakládána např. na zajištění sekundárních informačních zdrojů a na meziknihovní výpůjční služby, případně na zajišťování dokumentů komerčními službami typu „document delivery“. Současně jsou rozpočty knihoven snižovány nebo stagnují, což vede k poměrně radikálnímu rušení předplatného finančně náročných nebo méně využívaných titulů periodik.

Ceny periodik každoročně rostou, což vede k dalšímu rušení předplatného knihovnamí – a to opět ovlivňuje určitým způsobem nárůst cen. Jde proto o začarovaný kruh. S novými publikačními nástroji na Internetu a síťovou komunikací se vynořila otázka, zda je právě vydávání a distribuce tištěných dokumentů (časopisů) stále tím nevhodnějším nástrojem pro šíření informací. Proto jsou také s rozvojem elektronického publikování spojovány naděje, že tato forma může určitým způsobem pomoci řešit finanční problémy omezující ve svém důsledku dostupnost informací.

Kdo bude producentem elektronických dokumentů?

Vynořila se však i další otázka. Kdo by měl publikovat elektronické časopisy? Současní nakladatelé – komerční nakladatelství a vědecké společnosti? Zprostředkovatelé – dosavadní producenti sekundárních informací, organizace zabývající se dodáváním dokumentů a distributorské firmy zajišťující předplatné? Nebo vědeckovýzkumní pracovníci „vlastním nákladem“ a akademická (univerzitní) sféra? Vědeckovýzkumní pracovníci se domnívají, že elektronické publikování bude levné a snadné, nakladatelská sféra vychází naopak z předpokladu, že elektronické informace budou mnohem dražší, než kdy bylo publikování v tradiční podobě.

Publikování elektronických časopisů je spojováno se dvěma hlavními představami o možném vývoji. První je založena na tom, že půjde o elektronické verze tištěných periodik, druhý koncept vychází z myšlenky, že prvotní bude publikování elektronické, nezávislé na tradiční formě publikování periodik, využívající všech dalších možností spojených s rozvojem moderních informačních a komunikačních technologií, navíc bez účasti současných komerčních nakladatelství. Zatímco první koncepce sleduje i formálně dosavadní tradici, neboť předpokládá, že elektronická verze zachová vzhled tištěného papírového periodika, přičemž hlavní výhodou takového periodika bude především jeho okamžitá dostupnost na síti, druhá je vlastně jakousi vzpourou proti současným, především komerčním, nakladatelstvím a neustále rostoucím cenám jejich produktů.

Jestliže se i při přípravě časopisu využije v maximální možné míře výhoda elektronické komunikace (od přípravy textu autorem, přes recenzní proces až po závěrečnou redakční činnost), pak spolu s novými způsoby šíření i archivace bude elektronické publikování v dlouhodobé perspektivě vykazovat významné úspory oproti dosavadní papírové komunikaci. To by se – teoreticky – mohlo odrazit i v cenách periodik.

V akademické sféře, která je nejvíce postihována růstem nákladů na předplatné a následným rušením odběru periodik (a která také nejvíce potřebuje publikovat, na to je nutné nezapomenout), se s novými informačními a komunikačními technologiemi objevují celkem přirozeně myšlenky na to, že se proces zveřejňování nových poznatků elektronickou cestou může obejít bez

komerčních nakladatelství, která jsou podle mínění mnohých při své činnosti vedena hlavní myšlenkou – maximalizovat své zisky (navíc na úkor autorů). Ukazuje se však, že tento způsob není, z mnoha důvodů, nejvhodnějším řešením. Je možné jej využít jen v poměrně malé vědecké komunitě (viz preprint servery, např. **CERN Preprint Server** <http://preprints.cern.ch/>, **Los Alamos National Laboratory e-Print archive** <http://xxx.lanl.gov/> nebo **AMS Preprint Server** <http://130.44.194.100/preprints/preprints-home.html>), jež zaručuje odpovídající kvalitu zveřejněných informací i jejich snadnou dostupnost pro zúčastněné odborníky.

Neustálý nárůst počtu časopisů dostupných v elektronické podobě potvrzuje, že skutečně dochází k významné změně v procesu vědecké komunikace. Nový komunikační kanál existuje a jen budoucnost potvrdí, zda je skutečně o generální změnu. Vzhledem k tomu, že nové publikační nástroje nejsou omezeny jen na tradiční vydavatelskou sféru, nýbrž jsou využitelné prakticky kýmkoliv, kdo má přístup k Internetu, vynořují se rovněž problémy spojené s kvalitou publikovaných informací a také s archivací elektronických zdrojů. Problém archivace jistě bude vyřešen, ale přináší otázky dotýkající se dosavadních významných funkcí knihoven. S archivací je navíc spojena i potřeba trvalé dostupnosti uchovávaných informačních zdrojů zajišťovaná výpůjčními službami knihoven, včetně služeb meziknihovních.

Kdo bude zodpovídat za archivaci a dostupnost elektronických periodik?

Jak budou archivovány digitální dokumenty? Kdo je bude archivovat, jakým způsobem a jak bude zajištěna budoucí dostupnost informací v trvalé kvalitě. Budou tuto službu zajišťovat nakladatelé nebo knihovny? U papírových verzí dokumentů doposud nakladatelé spoléhají na to, že vzhledem k tomu, že jde o „veřejné statky“, plní tyto funkce knihovny. Pokud jde o elektronické dokumenty, jsou do této role v současnosti tlačeni právě nakladatelé, ačkoliv je stále jejich hlavní činností vytváření a distribuce dokumentů. Náklady na ukládání, uchovávání a přesun nevyužívaných informací je samozřejmě finančně zatěžují. Nekomerční vědecké společnosti, které slouží určité odborné komunitě, často financují ze ziskových publikačních aktivit jiné činnosti a iniciativy, proto pro ně náklady na archivaci a trvalé zpřístupňování elektronických dokumentů rovněž znamenají velkou zátěž. Při úvahách o cenách periodik je proto nutné vzít v potaz i tyto nové skutečnosti a neodsuzovat nakladatele za to, že se ceny elektronických periodik neliší od cen těch papírových. Elektronické publikování však přináší řadu nových možností, a tak jsou tradiční periodika ve svých online verzích doplňována o řadu dalších informací – jde o materiály a informace, které nemohou být součástí tištěného periodika (aktivní odkazy na citovanou literaturu, diskusní fóra, služby autorům, např. softwarové nástroje usnadňující přípravu „rukopisů“ apod.). To jsou pochopitelně také služby, které nakladatele také něco stojí.

Výhody a nevýhody elektronického publikování pro knihovny a jejich uživatele

Elektronická forma publikování je velmi výhodná pro koncové uživatele, neboť jim usnadňuje a urychluje přístup k obrovskému množství informačních zdrojů způsobem v tradiční podobě neuskutečnitelným (mj. i možnost propojení se sekundárními informačními zdroji a online katalogy knihoven nebo s citovanými dokumenty apod.), knihovnám však přináší řadu problémů, administrativních i technologických: jednání s nakladateli o způsobu zpřístupnění uživatelům a licenčních schématech, získávání a udržování autorského oprávnění apod. Elektronické časopisy vykazují řadu odlišných vlastností oproti tradičním tištěným verzím, pro práci s nimi je nutné mít potřebné technologické vybavení a také jisté znalosti. Nakladatelé vyžadují dodržování určitých pravidel při jejich využívání, aby si zajistili kontrolu autorských práv a jistotu, že k nim nebudou mít přístup neautorizovaní uživatelé. Jestliže si knihovna zaplatí přístup k elektronickým verzím periodik, znamená to také např. nutnost zodpovězení otázky, zda jde jen o dočasný nebo trvalý přístup k danému ročníku, tj. zda knihovna opravdu získá titul do svého fondu nebo zda tím získá pouze časově omezenou možnost jej využívat.

V tomto kontextu je rychlost, s jakou mohou být digitální informace přenášeny, i další výhody elektronického publikování, relativně bez významu. Má-li knihovna informace uloženy ve svém fondu a je-li tato knihovna schopna je poskytnout okamžitě, jakmile jsou uživatelem žádané, je to mnohem výhodnější pro ni i pro její uživatele. Samozřejmě, knihovna může být rovněž součástí systému kooperujících knihoven, které sdílejí své fondy, což rozšiřuje významně rozsah informačních pramenů dostupných uživatelům v průměrném čase. S neustále rostoucími cenami dokumentů, zvláště časopisů, i s jejich rostoucím počtem, se ovšem stává pro knihovny stále obtížnějším něco podobného spolehlivě zajistit.

Na druhé straně, v digitálním prostředí, knihovna nepotřebuje žádné vlastní fondy. Potřebuje mít pouze k dispozici spolehlivé komunikační cesty, technické vybavení a povolení (licenční smlouvy) umožňující přístup k informačním zdrojům, jež její uživatelé požadují. Tato situace svým způsobem vyhovuje nakladatelům, kteří tak snadněji získávají kontrolu nad tím, jakým způsobem nakládají knihovny s jejich produkty (což u papírových dokumentů prakticky není možné). Souvisí s tím ovšem výše zmiňovaný problém. Jestliže knihovna zruší předplatné papírového časopisu, zůstanou v jejích fondech alespoň předchozí ročníky. Jestliže knihovna zruší licenční smlouvu, ztratí práva přístupu k informacím, které do té doby poskytovala svým uživatelům. Také sdílení informačních zdrojů, na něž řada knihoven v posledních letech vzhledem k seriálové krizi začala spoléhat, přestává být vzhledem k obsahu licenčních smluv na přístup k elektronickým zdrojům možným řešením situace, kdy klesající nebo stagnující rozpočty knihoven nestačí tempu růstu

cen periodik. Vznikají tím rovněž problémy s poskytováním meziknihovních výpůjčních služeb.

Licenční a cenová politika

Knihovny tedy zpravidla nevlastní elektronické zdroje, za něž platí (pro-najímají si je na předem určenou dobu). Jestliže po uplynutí této doby zruší předplatné, předchozí finanční výdaje se stávají zbytečnými. V tom je rozdíl mezi nákupem tradičních zdrojů a elektronickými dokumenty (s výjimkou určitých typů víceméně jednorázových publikací, příp. příloh tradičních dokumentů, na CD-ROM nebo jiných nosičích). Licenční omezení způsobují, že knihovny mohou zpřístupnit elektronické zdroje jen předem vymezenému relativně úzkému okruhu uživatelů. Vyjednávání výhodných licenčních podmínek znamená vynakládání dalšího pracovního času (a tedy také něco stojí), proto i pro nakladatele je výhodné konsorciální předplatné nebo přístup k jejich elektronickým zdrojům prostřednictvím subskripčních agentur.

Většina nakladatelů v současnosti nabízí elektronické verze svých periodik na bázi ročního předplatného často jako kombinaci tištěné a elektronické verze, přičemž kombinované předplatné představuje navýšení ceny od nuly po 40%, zpravidla však o 25%. Jinak je samozřejmě možné vyjednat individuální cenové podmínky na „site licences“ pro konsorcia knihoven nebo pro jednotlivé instituce. Doposud je však stále většina předplatného vázána na současný odběr tištěné verze.

Pokud jde o licenční politiku, ta prochází v současnosti experimentálním obdobím, během něhož jsou ověřována možná schémata, viz např. projekt **PEAK – Pricing Electronic Access to Knowledge** <http://www.lib.umich.edu/libhome/peak/>. V souvislosti s elektronickými verzemi periodik se objevují nové modely financování předplatného (pay-per-view, konsorcia apod.). Jak pro knihovny, tak pro nakladatele je přitom výhodné přenechat některé administrativní činnosti zprostředkovateli – distributorské firmě. To se týká např. i možnosti využívat elektronické zdroje na základě platebního schématu „**pay-per-view**“. Jde o úhradu poplatků za vybrané články, což je výhodné i pro individuálního koncového uživatele, který si nemůže dovolit nebo pro něhož je zbytečné předplatné celého ročníku periodika. Je to samozřejmě výhodné i pro knihovny v případě méně využívaných titulů.

Konsorciální licence bývají předmětem jednání především v prostředí univerzitních knihoven. Finanční prostředky přidělované knihovnám managementem universit nejsou přímo úměrné nárokům uživatelů na rozsah zpřístupňovaných informací. Akademické knihovny jsou proto, ve snaze zajistit uživatelům maximální dostupnost potřebných informací, nuceny díky redukovaným rozpočtům sdílet informační zdroje. To se týká samozřejmě i sdílení přístupu k elektronickým zdrojům, nejen k elektronickým časopisům. Konsorciální úhrada a licence informačních zdrojů má svého předchůdce při

využívání klasických dokumentů i elektronických zdrojů (bázi dat) v rámci knihovnických sítí a sdružení, a tak existuje určitý základ, z něhož je možné vyjít i v jednáních o přístupu k elektronickým verzím periodik. Konsorcia však redukuje informační trh, což vede opět ke zvyšování cen nebo k tomu, že nakladatelé prodávají časopisy v tzv. balíčcích (požadovaný titul je možné objednat jen spolu s jinými tituly, méně žádanými, tituly).

Problematika licencí na digitální zdroje je v současnosti jedním z významných témat, jež zajímají pracovníky knihoven. Byla předmětem i jednoho z workshopů na letošní konferenci IFLA v Amsterdamu (**64th IFLA General Conference**, August 16 – August 21, 1998 <http://www.nlc-bnc.ca/ifla/IV/ifla64/64intro.htm>), bude jí věnována i konference, která se bude konat v listopadu 1998 v Římě (**Electronic copyright and digital licensing: Where are the pitfalls?** <http://www.kapeli.fi/~eblida/conferences/rome/program.htm>). Zájemci o tuto problematiku získají užitečné informace na serveru **Liblicense** <http://www.library.yale.edu/~llicense/index.shtml>.

Elektronické licence a meziknihovní výpůjční služby

Zajímavé je, jakým způsobem ovlivňuje elektronické publikování možnosti knihoven v rámci poskytování meziknihovních výpůjčních služeb. Zpočátku se zdálo, že tyto služby nebude možné při práci s elektronickými zdroji používat. Nakladatelství **Elsevier Science**, které velmi významně ovlivňuje svými rozhodnutími i další nakladatelství, však nedávno oznámilo změnu své politiky v oblasti týkající se poskytování meziknihovních výpůjčních služeb z elektronických zdrojů. V současnosti tak mohou knihovny, které sjednaly s Elsevierem licenční podmínky pro přístup k elektronickým zdrojům, zhotovit tištěnou kopii článku z časopisu a poskytnout ji v rámci MVS žádající knihovně buď poštou nebo faxem. Ani v rámci nových licenčních podmínek však není možné předat požadovaný článek v elektronické podobě. Doposud bylo možné poskytnout kopii v rámci MVS jen z tištěné verze periodika, což je politika, kterou uplatňoval nejen Elsevier, nýbrž i většina ostatních nakladatelství. Změny korespondují s požadavky knihoven na uživatelsky vstřícnou politiku umožňující zachovat dosavadní MVS i v podmínkách, kdy akademické knihovny přecházejí od tradičních tištěných fondů k fondům elektronickým. Knihovny, které mají přístup k elektronickým verzím periodik nakladatelství Elsevier Science, musejí ovšem při vyřizování požadavků na MVS respektovat určitá omezení: poskytnout kopii z elektronické verze mohou pouze knihovnám akademickým, případně jiným knihovnám neziskového typu. Tímto způsobem tedy nelze poskytnout kopie komerčním subjektům nebo individuálním žadatelům. Knihovna navíc může poskytnout kopii pouze knihovně ze stejného státu, kopie nesmějí být „exportovány“ bez zvláštní dohody o dalších poplatcích. Zároveň jsou knihovny povinny uchovávat údaje o transakcích v rámci MVS, tak aby mohly obě strany (tj.

i nakladatelství) vyhodnotit, jakým způsobem jsou tyto služby poskytovány. Problematika MVS se objevuje v dalších jednáních o licenčních smlouvách vedených mezi nakladateli a institucemi (viz např. **WPU/IWI covenant** <http://www.surfbureau.nl/iwicovenant.htm>).

V současnosti dává většina uživatelů přednost tisku elektronického dokumentu před jeho studiem na obrazovce. Zatím zůstává nevyřešeno, jak zjistit, zda byl dokument stažen ze serveru pro tisk nebo pro zobrazení (to souvisí i s nemožností kontrolovat dodržování smluvních ustanovení týkajících se meziknihovnických výpůjčních služeb). Nakladatelé si v této souvislosti slibují hodně od systému **DOI – Digital Object Identifier** <http://www.doi.org/>, jenž umožní získat detailnější statistické údaje o tom, jak je nakládáno s jejich produkty.

Další vývoj v oblasti elektronického publikování

Hlavní směry vývoje v nejbližší budoucnosti, jež lze vysledovat z dosavadních výsledků v oblasti vydávání a zpřístupňování elektronických periodik:

- elektronické časopisy budou převážně zpřístupňovány online v prostředí služby WWW na serverech nakladatelů,
- významnou roli v zajištění přístupu k těmto zdrojům však zřejmě budou hrát zprostředkovatelské firmy, což mj. ovlivňují i předplatitelé periodik – naprostou většinu předplatitelů totiž tvoří institucionální předplatné vysokoškolských a vědeckých knihoven, jež si přístup k tradičním časopisům zajišťují prostřednictvím služeb velkých mezinárodních distributorských firem,
- ekonomické modely jsou zatím nejisté, ale dá se předpokládat, že elektronická periodika nebudou významně levnější než jejich papírová forma, je preferován přístup formou „site licence“,
- jako producenti budou převládat dosavadní nakladatelé, universitní elektronické časopisy nepředstavují v dlouhodobější perspektivě životaschopnou konkurenci, stejně jako nově vznikající pouze elektronické časopisy, jež jsou většinou volně dostupné nebo směřované jen na velmi úzkou skupinu uživatelů, důvodů pro to je řada, ale jedním z nejdůležitějších je schopnost komerčních nakladatelů zajišťovat řízení kvality (i pro autory je výhodné publikovat v časopise uznávané kvality a autority v daném oboru),
- pokud jde o dodržování autorských práv, bude převažovat technologické řešení jejich ochrany,
- zatím není jisté, kdo bude hrát hlavní roli v oblasti archivace elektronických periodik,
- elektronické časopisy jako primární zdroj nahradí papírové verze, především v oblasti komunikace vědeckých informací, přesto se dá zatím předpokládat, že bude existovat i v budoucnu určitý – menší – trh pro papírová

periodika, v současnosti však není jasné, jak dlouho bude pokračovat dosavadní praxe vydávání periodik v obou verzích.

Z dosavadního vývoje vyplývá, že nakladatelé byli spíše dotlačeni řadou faktorů k tomu, aby publikovali elektronicky. Sami dávají přednost tištěné formě vzhledem k tomu, že pro ně elektronické publikování zatím nepřináší výhody, rozhodně ne, pokud jde o náklady na jejich činnost. V současnosti je k dispozici asi 3.000 titulů periodik v elektronické podobě. Navzdory tomu, že ani uživatelé zatím nespatřují mnoho výhod v elektronickém přístupu k informacím, protože setrvávají často v zajetí svých stereotypních návyků, je nárůst elektronických titulů tak významný, že to i pro menší nakladatele znamená nutnost poskytovat elektronický přístup ke svým časopisům. Další vývoj bude ovlivněn rychlostí technologických změn a s nimi spojenými očekáváními uživatelů, jež vyplynou až ze zkušeností s využíváním elektronických zdrojů ve větším měřítku, než je tomu dosud.

Vlivy elektronického publikování na činnost knihoven

Základní problémy spojené s přechodem na zpřístupňování elektronických zdrojů se projevují především v následujících oblastech:

- zajištění trvalého přístupu a uchování zdrojů,
- licenční politika,
- otázky spojené s autorskými právy k elektronickým informacím,
- spolupráce knihoven a sdílení zdrojů formou konsorcií,
- poskytování meziknihovních výpůjčních služeb,
- integrace elektronických informačních zdrojů do elektronických služeb knihoven (viz např. Stanford University Libraries' **HighWire Press** <http://www.highwire.org/> jako jedna z možných cest),
- zajištění finančních zdrojů nejen na přístup k periodikům, ale také na pravidelnou aktualizaci technického vybavení.

Závěr

Problematika vydávání i zpřístupňování elektronických periodik je velmi širokým tématem, které pochopitelně nelze vyčerpat v jednom článku. Zájemci, kteří se chtějí seznámit s různými názory na toto téma, mají možnost využít literaturu uvedenou v závěru příspěvku. Výběr nabízí pohled nakladatelů, knihovníků i zprostředkovatelů informací. Následující informace jsou pak stručným přehledem umožňujícím letmé seznámení s danou problematikou prostřednictvím konkrétních produktů a služeb některých vybraných (významných) nakladatelství, distribučních firem a specializovaných služeb. Zdá se, že pro knihovny, s výjimkou možných jednání o konsorciálních licencích s nakladateli, je výhodné využít služeb některé ze subskripčních agentur (stejně jako je tomu u tradičních dokumentů). Výhodou jejich nabídky je

kromě jiného jednoduchá správa přístupových práv, oproti individuálním licencím u nakladatelů, neboť poskytují jediný přístupový bod k časopisům mnoha nakladatelství.

Nakladatelé a jejich způsoby zpřístupňování elektronických verzí periodik

Academic Press – služba **IDEAL** (**I**nternational **D**igital **E**lectronic **A**ccess **L**ibrary) <http://www.europe.idealibrary.com/> zahrnuje 175 titulů periodik vydávaných nakladatelstvím. Abstrakty a obsahy jsou prezentovány ve formátu HTML, plné texty článků ve formátu PDF. Nakladatelství se soustřeďuje na zpřístupňování svých elektronických časopisů formou licencí pro konsorcia knihoven, protože tento způsob minimalizuje počet obchodních vztahů a přináší maximum výhod pro koncové uživatele. Zkušenosti s tímto přístupem k licenční politice podle tvrzení nakladatelství zvyšuje počet čtenářů časopisů AP.

ACM (Association for Computing Machinery) Digital Library

<http://www.acm.org/dl/> je zdrojem bibliografických informací (obsahy časopisů od r. 1985, obsahy sborníků z konferencí od r. 1985 do r. 1996), citací, abstraktů (jen u vybraných článků) a plných textů článků (cca 9.000, od r. 1991 do současnosti). Přístup k plným textům ve formátu PDF je možný pouze na základě předplatného, buď k celému obsahu digitální knihovny nebo jen k předplaceným titulům periodik. Volný přístup k obsahům a abstraktům (a některým dalším službám) je umožněn všem uživatelům. Neautorizovaným uživatelům je nabízena také možnost objednání jednotlivých článků prostřednictvím služby „document delivery“ (University of Washington Libraries Resource Sharing Service). Institucionální předplatné na přístup ke kompletní DL se liší podle typu organizace a zahrnuje jak tištěnou, tak elektronickou verzi (včetně online archivu od r. 1991), pro neziskové organizace činí 2.975 \$.

Blackwell Science Online Journals

<http://www.blacksci.co.uk/online/> – k dispozici je zdarma prohledávání všech časopisů a prohlížení abstraktů, přístup k plným textům mají pouze předplatitelé, přičemž online verze je k dispozici za 90% ceny papírového periodika, kombinované předplatné pak za 130% obou. Cenová politika je stejná pro individuální i institucionální předplatitele. Přístup k online verzím periodik i k volně dostupným časopiseckým informacím je v současnosti prostřednictvím služby JournalsOnline.

Cambridge University Press Journals Online

<http://www.journals.cup.org/> – obsahy časopisů s abstrakty článků a jejich prohledávání je k dispozici zdarma všem uživatelům (na základě registrace), k plným textům ve formátu PDF mají od května 1998 přístup pouze autorizovaní uživatelé, kterými jsou předplatitelé tištěných verzí. Uživatelé mohou prohledávat a zobrazovat články a zhotovit jednu tištěnou kopii článku pro osobní potřebu.

Elsevier Science nabízí komplexní služby umožňující přístup k elektronickým verzím časopiseckých titulů nakladatelství dvojím způsobem – lokální uchovávání i využívání prostřednictvím **EES** a vzdáleným přístupem na server **ScienceDirect**. Budoucí vývoj předpokládá možnost propojení obou služeb podle potřeb uživatelů.

Služba **Elsevier Electronic Subscriptions (EES)** <http://www.elsevier.com/homepage/about/ees/start.htm> poskytující přístup k elektronickým vydáním zhruba 1.100 titulů periodik nakladatelství Elsevier Science byla zavedena roce 1995. Pro službu je využíván **ScienceServer** <http://scienceserver.orionsci.com/>, což je komplexní softwarové řešení firmy ORION Scientific Systems, Inc. (USA) pro knihovny a organizace, které chtějí svým uživatelům zpřístupnit elektronické časopisy. Umožňuje správu, údržbu, archivaci a zpřístupnění obrovského množství titulů periodik zároveň, nabízí širokou škálu nástrojů pro vyhledávání a prohlížení s využitím běžného prohlížeče Webu a integraci elektronických zdrojů do poskytovaných elektronických služeb instituce v prostředí WWW. 22. července 1998 ohlásily obě firmy vytvoření společného podniku, **ScienceServer, LLC**. Informace o tom, co je součástí souborů získaných prostřednictvím EES a jaké jsou možnosti jejich využívání, lze najít v dokumentu **Deliverables** <http://www.elsevier.com/homepage/about/ees/deliverables.htm>.

ScienceDirect

<http://www.sciencedirect.com/> poskytuje od roku 1997 možnost přístupu k více než 890 elektronickým titulům nakladatelství prostřednictvím Internetu. Obě služby nabízejí elektronické předplatné jako doplněk tradičního tištěného předplatného. Neautorizovaní uživatelé mají přístup k rozsáhlým časopiseckým informacím (obsahům) prostřednictvím serveru nakladatelství <http://www.elsevier.nl/>, někdy kupodivu až po plné texty zdarma (viz namátkou např. **ECONbase** <http://www.elsevier.nl/homepage/sae/econbase/menu.sht> nebo časopis **Tectonophysics** http://www.elsevier.nl/cgi-bin/cas/tree/store/tecto/cas_free/brow_se/browse.cgi). **Elsevier Science je jednoznačně se svou nabídkou technologií i informací pro „digitální knihovnu budoucnosti“ nejdále ze všech nakladatelství.**

IEEE Computer Society Digital Library (DL)

<http://computer.org/epub/> obsahuje všechna čísla 18 titulů periodik od roku 1995 do současnosti, plné texty jsou k dispozici v prostředí služby WWW všem členům společnosti, kteří mají online nebo kombinované předplatné a platné uživatelské oprávnění (obsahy a abstrakty jsou k dispozici zdarma). Pro rok 1999 nabízí IEEE Computer Society předplatné pro knihovny za 7.995\$ (CSLSP-e – Computer Society full digital library subscription plan), kombinované předplatné pro knihovny je k dispozici za 11.595\$.

MCB University Press

<http://www.mcb.co.uk/> vydává v současnosti více než 100 titulů periodik a využívá jak tištěné, tak elektronické verze. Jde o jedno z prvních nakladatelství, které zahrnuje do své publikační činnosti CD-ROM, elektronické konference a diskusní fóra. Přístup k elektronickým verzím svých periodik online nabízí prostřednictvím **Emerald Intelligence & Fulltext electronic library** <http://www.emerald-library.com/EMR/>, je však možné časopisy získat i na CD-ROM a provozovat je ve vlastní síti. Neautorizovaní uživatelé mají přístup jen k obsahům periodik s různou hloubkou retrospektivy (zpravidla pokrývající 90. léta, někdy i rok 1989). Plnotextové verze zpřístupňují ročníky periodik vydávané od roku 1994 do současnosti (zhruba 20.000 článků). Přístup je možný prostřednictvím **portfolia časopisů** <http://www.mcb.co.uk/portfolio.htm> zařazených do služby **Emerald** <http://www.mcb.co.uk/emrld/nethome.htm>.

The Royal Society of Chemistry Electronic Journals

<http://www.rsc.org/is/journals/current/ejs.htm> – přístup k elektronickým verzím všech periodik je v roce 1998 poskytován bez dalšího poplatku pro instituce, které mají předplatné na tištěné verze. Pravidla pro využívání elektronických periodik umožňují uživatelům přístup k dokumentům i jejich kopírování a uchování v elektronické podobě pro vlastní potřebu, totéž je de facto povoleno i uživatelům, kteří platí pouze za vybrané články, časopisy jsou dostupné buď přímo na serveru RSC nebo prostřednictvím služeb těchto distributorů: Blackwell's Electronic Journal Navigator, CatchWord, CAS – ChemPort, Dawsons – Information Quest, Ebsco Online, OCLC – Electronic Collections Online a SwetsNet. Přístup na server RSC je řízen prostřednictvím přístupových práv, jež obdrží každý předplatitel tištěné verze.

Springer Verlag

<http://link.springer.de/> umožňuje přístup k elektronickým verzím svých periodik službou LINK (jde o více než 260 titulů časopisů vydávaných **Springer Group of Companies**). Volně dostupné jsou informace o časopisech, obsahy a abstrakty článků, plné texty (převážně ve formátu PDF, případně ve formátech Postscript, TeX a HTML v závislosti na obsahu článků) a doplňující informace jsou pouze pro předplatitele tištěných verzí. Nakladatelství spolupracuje s distributory (L@SER, SwetsNet), neautorizovaní uživatelé mohou využít služeb typu **Document Delivery Services** <http://link.springer.de/helpdesk/docdel.htm>, u nichž lze objednat kopie jednotlivých vybraných článků.

Taylor & Francis Journals Online

<http://www.tandf.co.uk/E-pub/CWONLINE.HTM> – elektronické verze periodik jsou dostupné prostřednictvím systému **RealPage**, který umožňuje nejen rychlý přístup k časopisům, ale také jejich rychlé a účinné prohledávání, články jsou doplněny aktivními odkazy umožňujícími přechod na citované nebo citující dokumenty. **RealPage** je software firmy **CatchWord Ltd.** <http://www.catchword.com/> umožňující zpřístupnění elektronických verzí časopisů jiným způsobem než je nejrozšířenější formát PDF. Na adrese <http://147.188.128.34/titlist.htm> je k dispozici seznam všech dostupných časopisů ve formátu RealPage, který v současnosti využívají pro zpřístupnění elektronických verzí svých periodik např. nakladatelství Carfax Publishing, Plenum Publishing, Royal Society of Chemistry nebo Taylor and Francis, některé tituly jsou k dispozici zpětně až od r. 1995, většinou však od roku 1997 nebo 1998.

Wiley – všem registrovaným návštěvníkům služby Wiley InterScience

<http://www.interscience.wiley.com/> jsou zatím nabízeny v rámci pilotní fáze zdarma plné texty 150 periodik od roku 1997, obsahy a abstrakty článků od roku 1996 (u dalších 250 titulů jsou k dispozici informace), je možné prohledávání (v současnosti ve stádiu vyhodnocování kvality a úprav této služby), zájemci mohou personalizovat některé nabídky.

Zprostředkovatelské firmy a jejich služby a další formy zpřístupňování elektronických periodik

Služby distributorských firem (agentur zajišťujících předplatné), případně některé specializované služby orientované na zpřístupňování elektronických verzí tištěných periodik, jsou vybudovány tak, aby institucionálním předplatitelům (především

knihovnám) usnadnily správu a jejich uživatelům přístup k elektronickým zdrojům – z jednoho místa, jedním uživatelským oprávněním, prostřednictvím jednotného rozhraní v prostředí služby WWW s možností prohledávání všech dostupných titulů periodik bez ohledu na to, že jde o tituly velkého množství různých nakladatelství. Centralizovaný přístup šetří finanční prostředky spojené s přístupem k časopisům i s jejich uchováváním.

Blackwell's Electronic Subscription Services for Libraries

http://www.blackwell.co.uk/services/library/info_services/index.html – tato komplexní služba poskytuje knihovnám možnost získání informací o časopisech, realizaci předplatného i přístup k elektronickým verzím předplacených periodik prostřednictvím služby **Blackwell's Electronic Journal Navigator (EJN)** <http://navigator.blackwell.co.uk/>, je doplněná o další produkty využitelné knihovnami při získávání, správě a údržbě elektronických zdrojů (např. bází dat na CD-ROM). Kromě služby Electronic Journal Navigator sem patří především služby Serials CONNECT, Serials Information Management a Electronic Subscription Provider (služba zajišťující předplatné bází dat na CD-ROM i online přístup). Prostřednictvím EJN mají registrovaní uživatelé jednoduchý a jednotný přístup k elektronickým verzím periodik všech nakladatelů, jejichž časopisecká produkce je tímto způsobem dostupná. Pro knihovny je výhodná zjednodušená správa přístupových práv, získávání statistických ukazatelů o využitelnosti předplacených titulů i pomoc při archivaci a při elektronickém dodávání dokumentů. Pro jejich uživatele je pak výhodné, že mají jediný přístupový bod k mnoha periodikům různých nakladatelství, s jediným uživatelským oprávněním a s jednotným rozhraním pro vyhledávání i prohlížení časopisů. Zájemci o tuto službu mohou požádat o přidělení přístupových práv a vyzkoušet si ji bezplatně po dobu dvou týdnů.

EBSCO Subscription Services

<http://www.ebsco.com/ess/Services/default.htm> připravuje službu **EBSCO OnlineTM** <http://www.ebsco.com/ess/Services/bropage1.htm>, která knihovnám umožní zjistit informace o časopiseckých titulech dostupných v elektronické podobě, získat je do svých fondů, zpřístupnit je svým uživatelům prostřednictvím jednoho bezpečného serveru a zajišťovat veškeré záležitosti spojené s předplatným i využíváním periodik (finanční záležitosti, statistické ukazatele apod.).

Information Quest (IQ)

<http://www.informationquest.com/> je služba vlastněná a provozovaná společností **Dawson Holdings, PLC** a její sesterskou firmou **Faxon Company**. Softwarově se na ní podílí firma **EOS International** <http://www.eosintl.com/> (což může být zajímavé pro české akademické knihovny, které využívají **T Series**, neboť produkt této firmy **Q Series** bude integrován se systémem IQ). IQ nabízí přístup k obsahům periodik (12.000 titulů s retrospektivou od roku 1990) s možností prohlížení nebo prohledávání, součástí je i dodávání vybraných článků a samozřejmě také přístup k plným textům periodik (zatím jsou zapojena např. tato nakladatelství: American Institute of Physics, Carfax, IChemE, Kluwer, Marcel Dekker, MCB University Press, MIT Press, Plenum, Springer, Taylor & Francis aj.)

Faxon's E-Journal Services

http://www.faxon.com/html/it_ejsvc.html umožňuje realizaci předplatného prostřednictvím služeb **Faxon Source Online** nebo **WebAcquire**. Díky **Faxon's**

Links to Licensing Resources http://www.faxon.com/html/ind_lr.html je možné se rychle seznámit s licenčními podmínkami jednotlivých nakladatelství. Informace v seznamu elektronických periodik (http://www.faxon.com/html/it_ej.html), k nimž lze prostřednictvím firmy získat přístup, lze využít pro získání představy o cenových relacích tištěných i elektronických verzí dostupných titulů.

L@SER – Lange & Springer Electronic Resources

<http://laser.lange.springer.de> – zatím nabízí přístup k elektronickým verzím periodik nakladatelství Academic Press a Springer Group of Companies (viz Springer LINK).

SwetsNet

<http://www.swetsnet.nl/> poskytuje autorizovaným uživatelům přístup k plným textům elektronických periodik, katalog všech časopisů dostupných prostřednictvím této služby, prohledávání obsahů a abstraktů, pravidelné informace o využívání předplacených titulů, přístup ke starším ročníkům periodik, jednoduchou správu přístupových práv, technickou podporu a další informace o elektronických časopisech. Knihovny mohou prostřednictvím této služby získat nejen přístup k periodikům, ale samozřejmě také realizovat vše nezbytné pro zajištění předplatného, služba může být integrována do online katalogu knihovny a propojena s informací o předplatném tištěných periodik.

Obdobné možnosti přístupu k elektronickým verzím periodik jako distributorské firmy poskytují také některé specializované služby. Patří mezi ně například:

JournalsOnline

<http://www.journalsonline.bids.ac.uk/JournalsOnline/> je pilotním projektem (**PSLI – Pilot Site Licence Initiative**) čtyř institucí podporujících vysoké školství ve Velké Británii (Higher Education Funding Councils). Jejím provozovatelem je Bath Information and Data Services (BIDS). Cílem projektu bylo vyzkoušet, zda je možné prostřednictvím „site license“ zpřístupňovat elektronické dokumenty akademické komunitě v dostatečné flexibilitě a různých formátech a zajistit zároveň určitou úsporu finančních prostředků vynakládaných na předplatné periodik jednotlivými univerzitami. Za tímto účelem byla v roce 1995 zahájena jednání se čtyřmi vybranými nakladateli (Academic Press, Blackwell Publishers, Blackwell Science a Institute of Physics Publishing) o licenčních ujednáních umožňujících realizaci záměru. Výsledkem jednání bylo mj. i to, že nakladatelé nabídli univerzitám papírové předplatné pro roky 1996 a 1997 za nižší ceny, poskytli širší rozsah povolení ke zhotovování kopií ze svých publikací a zpřístupnili elektronické verze svých periodik [blíže viz 16, 17]. (Podobná myšlenka jako u PSLI doprovázela také vznik další iniciativy – **NESLI – National Electronic Site Licensing Initiative** <http://www.nesli.ac.uk/>.) V současnosti poskytuje služba **JournalsOnline** přístup k elektronickým verzím časopisů vydávaných nakladatelstvími Academic Press, Arnold, Gordon and Breach/harwood academic, Blackwell Publishers, Blackwell Science a Portland Press. Brzy by se tato nabídka měla rozšířit i o časopiseckou produkci dalších nakladatelství (Professional Engineering Publications, BMJ Publishing Group, Oxford University Press a White Horse Press). Uživatelé mají nyní přístup k 85.000 článkům ve formátu PDF, které vyšly ve více než 500 významných vědeckých časopisech. Přístup k plným textům všech článků je ovšem umožněn jen předplatitelům na základě (institucionálního) uživatelského oprávnění. Každý zájemce však může prohledávat

online katalog JournalsOnline bezplatně jako „guest user“ a má rovněž možnost získat i plné texty jednotlivých vybraných článků na základě přiděleného konta.

OCLC FirstSearch Electronic Collections Online

<http://www.oclc.org/oclc/menu/eco.htm> umožňuje v současnosti přístup k 1.200 titulů periodik od **32 nakladatelů** (<http://www2.oclc.org/oclc/fseco/publish.htm>), včetně např. kompletní produkce nakladatelství Academic Press dostupné jinak také službou IDEAL nebo přes JournalsOnline, nabízí rovněž možnost realizace předplatného (díky spolupráci s distributorskými firmami). Výhodou je, že nakladatelé, jejichž časopisecká produkce je prostřednictvím této služby k dispozici, dali souhlas k archivaci elektronických periodik v OCLC, takže je zajištěno, že knihovna jako předplatitel této služby bude mít stálý přístup k ročníkům periodik, jež si zaplatila. Dostupnost periodik v prostředí služby WWW je 24 hodin denně 7 dní v týdnu. Uživatelé mají přístup ke všem periodikům prostřednictvím rozhraní, které podporuje prohledávání periodik i prohlížení čísel podle různých kritérií, přičemž prohledávání a prohlížení citací je k dispozici pro všechny časopisy zpřístupňované touto službou, přístup k abstraktům článků a plným textům mají uživatelé jen u těch titulů, které si jejich knihovny předplatily. Knihovnám jsou k dispozici informace o využívání elektronických periodik uživateli. Služba podporuje konsorciální přístup, včetně bezproblémového přístupu kombinovaného (tj. individuální předplatné knihovny na některé tituly plus další předplatné na jiná periodika sdílená v rámci konsorcia).

Jinou z možností zpřístupňování úplných verzí elektronických periodik jsou **produkty a služby producentů bází dat a databázových center**. Namátkou lze uvést např. **Ovid Full Text** <http://www.ovid.com/db/fulltext.htm> umožňující přístup ke zhruba 300 titulům periodik dvojím způsobem – pro lokální zpřístupnění je k dispozici v 6 samostatných kolekcích, brzy by měl být umožněn i online přístup, buď prostřednictvím předplatného na kompletní verzi nebo metodou placení „pay-as-you-go“. Jinou nabídku představuje služba **InfoTrac SearchBank** <http://international.iacnet.com/products/searchbank.html> firmy **Information Access Company**, která kromě jiného umožňuje přístup k plným textům periodik, jak na CD-ROM, tak v prostředí služby WWW.

Literatura:

1. BATES, Mary Ellen. How to implement electronic subscriptions. Online [online]. 1998, no. 5 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
«URL:<http://www.onlineinc.com/onlinemag/OL1998/bates5.html>».
2. BINDER, Michael B. Information as a commodity. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
«URL:<http://www.press.umich.edu/jep/03-03/binder.html>». ISSN 1080-2711.
3. CHODOROW, Stanley. The faculty, the university, and intellectual property. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
«URL:<http://www.press.umich.edu/jep/03-03/chodorow.html>». ISSN 1080-2711.
4. GRENIER, Gerry. Creating Wiley InterScience : moving from ink molecules to computer bits. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 4 [cit.

- 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.press.umich.edu/jep/03-04/grenier.html>>>. ISSN 1080-2711.
5. HAYNES, David, STREATFIELD, David. A national co-ordinating body for digital archiving? Ariadne [online]. 1998, issue 15 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.ariadne.ac.uk/issue15/digital/>>>. ISSN 1361-3200
 6. HAJDUKIEWICZ, Linda. Critical issues facing lis journals : a publisher's view [online]. 1998 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.nlc-bnc.ca/ifla/IV/ifla64/013-118e.htm>>>
 7. HUNTER, Karen. Adding value by adding links. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.press.umich.edu/jep/03-03/hunter.html>>>. ISSN 1080-2711.
 8. HUNTER, Karen. Electronic journal publishing : observations from inside. D-Lib Magazine [online]. 1998, July/August [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.dlib.org/dlib/july98/07hunter.html>>>. ISSN 1082-9873
 9. JOG, Vijay. Cost and revenue structure of academic journals : paper-based versus e-journals [online]. Ottawa, June 20, 1995 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://schoolnet2.carleton.ca/english/biz/economics/vijayjog.html>>>.
 10. MACKIE-MASON, Jeffrey K., RIVEROS, Juan, F. Economics and electronic access to scholarly information [online]. 19 May 1997 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www-personal.umich.edu/~jmm/papers/peak-harvard97/>>>.
 11. OKERSON, Ann. The electronic journal : what, whence, and when? The Public-Access Computer Systems Review [online]. 1991, vol. 2, no. 1 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.enssib.fr/miroir/okerson/pacs.html>>>. ISSN 1048-6542.
 12. OKERSON, Ann. A librarian's view of some economic issues in electronic scientific publishing [online]. 1996 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.library.yale.edu/~okerson/unesco.html>>>.
 13. PRIOR, Albert. Intermediaries and electronic information – what role for the subscription agent? [online]. 1997 [cit. 1997-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.nlc-bnc.ca/ifla/IV/ifla63/63pria.htm>>>.
 14. ROHE, Terry Ann. How does electronic publishing affect the scholarly communication process? Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.press.umich.edu/jep/03-03/rohe.html>>>. ISSN 1080-2711.
 15. SOETE, George. Licensing electronic resources : state of the evolving art. ARL: A Bimonthly Newsletter of Research Library Issues and Actions [online]. 1997, Issue 190 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://www.arl.org/newsltr/190/licensing.html>>>.
 16. TKAČÍKOVÁ, Daniela. Knihovny versus nakladatelé aneb Jak zajistit přístup k elektronickým verzím periodik. Ikaros [online]. 1997, roč. 1, č. 8 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL: <http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1997/c08/tkacik.htm>.CP1250>>.

17. UK pilot site licence initiative : report on phase I of the evaluation of the UK pilot science initiative [online]. April 1997 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<URL:http://www.niss.ac.uk/education/hefce/pub97/m3_97.html>>.
18. Evaluation of the UK Pilot Site Licence Initiative – Phase II [online]. May 1998 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<http://www.niss.ac.uk/education/hefce/pub98/98_22.html>>.
19. VARIAN, Hal R. Pricing electronic journals. D-Lib Magazine [online]. June 1996 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<URL:http://www.dlib.org/dlib/june96/06varian.html>>. ISSN 1082-9873
20. WHISLER, Sandra, ROSENBLATT, Susan F. The library and the university press : two views of the costs and problems of the current system of scholarly publishing [online]. Washington : Association of Research Libraries, 1997 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<URL:http://www.arl.org/scomm/scat/rosenblatt.html>>.